

Andmælaræður
við doktorsvörn Ármanns Jakobssonar 1.2. 2003¹

I

RÆÐA SVERRIS TÓMASSONAR²

Í WORMSBÓK, einu af merkilegustu handritum Snorra Eddu frá miðri 14. öld, hefur ritstjóri þess skrifað eftirfarandi orð fyrir framan málfraeðiritgerðirnar fjórar (Den tredje og fjerde:155):

Leiti eptir sem vandligast þeir sem nú vilja fara at nýjum háttum skáldskapar, hversu fegrst er talat, en eigi hversu skjótt er ort, þvíat at því verðr spurt hverr kvað, þá er frá líðr en eigi hversu lengi var at verit, ok þeir sem nú vilja með nýju kveða, hafi *smásmugul ok hvøss ok skyggn hugsunaraugun* at sjá hvat yðr er nú sýnt í þessum frásögnum.

Þessi orð koma mér í hug, þegar ég lít á verk doktorsefnis, *Staður í nýjum heimi. Konungasagan Morkinskinna*. En það eru einkum ummæli ritstjóra Wormsbókar um *hugsunaraugun* sem ég vildi gera hér fyrst í stað að umræðuefni. Þau kalla fram nokkrar spurningar um hvernig eigi að túlka miðalda-bókmenntir. Gilda ekki önnur rök um bókmenntir sem verða til í samfélagi sem er bæði ólíkt okkar og fjarlægt okkur að siðum og venjum? Getum við sem nú lifum og lesum þessar bókmenntir leyft okkur að fella þær undir rökhyggju 19. og 20. aldar? Verðum við ekki fremur að meta starf skálda og sagnaritara eftir mælikvarða þeirra tíða, athuga verk þeirra eftir þeim aðferðum sem þeir beittu, um leið og við leitumst við sýna fram á tilgang þeirra og markmið og brúa bilið milli skilnings okkar og þeirra, — eða með öðrum orðum, verðum við ekki að hafa hugsunaraugun opin með tilhlýðilegri smásmygli?

Verkið *Staður í nýjum heimi* er í alla staði hið vandaðasta rit. Doktorsefni

¹ Ármann Jakobsson. 2002. *Staður í nýjum heimi*. Konungasagan Morkinskinna. Háskólaútgáfan, Reykjavík.

² Ræðan hefur hér verið lítils háttar styt.

hefur lagt alúð við að gera það sem best úr garði. Kápumyndin er táknræn fyrir efnið, samskipti Íslendinga og útlendra manna: íslensk sauðkind starir hlessa á lesandann og í baksýn er hátimbruð dómkirkja, líklegast dómurinn í Niðarósi.

Mér sýnist augljóst að doktorsefni hafi lagt sig í líma við að nálgast texta Morkinskinnu (hér eftir Msk.) út frá mörgum þeirra kenninga sem miðaldamenn studdust við þegar þeir settu saman bækur. Hann hefur lagt metnað sinn í að gera erfiðu viðfangsefni skil og yfirleitt tekist það með ágætum. Verkið er þó ekki misfellaust. Það kallar líka á andsvör rétt eins og flestar góðar rannsóknir. Ég mun hér á eftir ræða um nokkur þau mál sem mér finnst að doktorsefni hefði mátt gera betri skil, — kafa dýpra. Það eru einkum þrjú efnisþættir sem ég mun drepa á, — og sumir þeirra hafa verið ágreiningsmál í áratugi eða lengur. Í stuttu máli sagt, þá er þetta bókmenntategundin eða til hvaða bókmenntategundar á að telja Morkinskinnu, textafræði verksins og aldur, og loks viðtökur þessarar greinar hér á landi og í Noregi.

Áður en ég reifa þessi málaefni, mun ég víkja lítilsháttar að frágangi. Doktorsefni hefur greinilega tekist að koma fyrir kattarnef allmörgum prentvillum í því fjölrítaða eintaki, sem dómnefnd fékk fyrir í hendur. Og verð ég að lýsa ánægju minni með þann starfa. Nokkrar prentvillur hafa þó slæðst með.

Doktorsefni hefur valið þá leið að samræma rithátt Msk. að nútímavenju. Það hefur yfirleitt tekist vel en þar sem stafsetning handritsins, GKS 1009 fol, Morkinskinnu, er á stundum sérkennileg og sýnir ákveðin gömul málfars-einkenni, fara sum þeirra forgörðum. Þetta á einkum við tvítekingu persónufornafns, þar sem það er fyrst skrifað fullum stöfum, *ek (eg)* en síðan endurtekið entklítiskt aftan við sögnina, *vilc (vilg)*. Önnur sérkenni formáls glatast, eins og t.d. lh. þt. af veikum ja-sögnum, *taliðr* verður *taldur*, eða verka ankannanlega á nútímalesendur, *taliður*. Þetta er vandi sem fylgir flestum útgáfum fornrita með nútímastafsetningu, sum mikilsverð sérkenni komast ekki til skila og geta valdið stílbroti. Ég hefði kosið að Ármann Jakobsson (hér eftir ÁJ) hefði fremur birt tilvitnanir til Msk. með samræmdri stafsetningu fornri.

Mikil og vönduð heimildaskrá fylgir verki ÁJ. Þar er fátt eitt sem mér þykir vanta; ég fæ ekki betur séð en að hann hafi fleytt rjómann af rannsóknnum fræðimanna í miðaldabókmenntum undanfarna hálfu öld. Ég sakna þó verks eftir Robert Hanning, *The Vision of History in Early Britain*. Ritgerðir eftir Roger Ray, 'Medieval Historiography Through the Twelfth Century' og R. Southern, 'Aspects of the European Tradition of Historical Writing' virðast og hafa farið fram hjá ÁJ og safnritið *Classical Rhetoric and Medieval*

Historiography undir ritstjórn Ernsts Breisbach þekkir hann ekki. Þar er að finna þarflegt samanburðarefni um sagnaritara eins og John frá Salisbury og Geoffrey frá Monmouth o.fl. Verk Herberts Grundmann um sagnfræðirit á miðöldum er ekki í ritaskrá og heldur ekki bók Franz-Josef Schmale, *Funktion und Formen mittelalterlicher Geschichtsschreibung* frá 1985. Þar er að finna greinargott yfirlit um helstu flokka miðaldasagnfræði. Benda má doktorsefni og á, að bók Einars Ól. Sveinssonar *Um Sturlungaöld* er enn í fullu gildi. Hún er ekki í ritaskrá. Ekki er heldur getið um útgáfu *Sturlungu* safnsins 1988 og *Heimskringlu* 1991 sem hefðu þó getað komið doktorsefni að gagni. Reyndar hefur hann stuðst við ritgerð mína í inngangi Heimskringlu útgáfunnar 1991 og telur samviskusamlega upp í ritaskrá, en að vísu í þýskri þýðingu. Til Geoffrey frá Vinsauf er vitnað einu sinni, en ekki til þeirrar útgáfu þar sem verk hans eru prentuð á frummálinu, útgáfu Faral frá 1924 (*Les arts poetiques*). Í heimildaskránni kemur einnig fram að doktorsefni hefur birt mjög mikið um efnið um margra ára skeið og hann vitnar í þessi verk sín þegar það á við og bendir enda réttilega á að sumt sé þar fyllra en í riti hans nú. Ekki fæ ég þó séð að ritgerðir hans um Jón Thoroddsen yngri og Theodóru Thoroddsen eigi erindi í ritaskrá um miðaldabókmenntir.

Um veldissprota er til ágætt ritkorn sem ÁJ virðist ekki þekkja, Maðurinn með refðið, sem síðast birtist í *Grettisfærslu*, greinasafni höfundarins, Ólafs Halldórssonar 1990. Upplýsingar ÁJ um hvernig hann öðlaðist fyrst vitneskju um veldissprota er óskyldur fróðleikur í doktorsriti (127). Mér þykir og stundum vera vitnað mjög frjálsglega í sum verk rannsóknarmanna. Nokkrar aftanmálgreinar verða upptalningar sem skipta ekki neinu máli fyrir rannsóknina en virðast eiga að þjóna þeim tilgangi að fræða lesandann um efni sem stundum er skylt því sem verið er að fjalla um en oftast kemur það því ekki við. Sem dæmi má taka síðari hluta 31. aftanmgr. á bls. 127. Stundum er eins og doktorsefni eigi bággt með að segja ekki frá því sem hann veit eins og at-hugasemdin um Jón Þorkelsson rektor er til vitnis um (aftanmgr. 75, bls. 75). Fróðleikur af þessu tagi sakar að vísu ekki en slík fræðsla á betur heima í alfræðiriti. Sýnu verra er mat doktorsefnis á því sem taka ber upp í meginmál og ræða þarf og hvað á að setja í aftanmálgreinar. Ég hefði t.d. viljað sjá sums staðar nákvæmari umfjöllun um umræðu fræðimanna um efnið, hvað þeir hefðu til málanna að leggja og á ég þá einkum við ritgerð M. Kalinke frá árinu 1984, sbr. bls. 71 og 106. og aftanmgr. á bls. 77. Allt eru þetta þó smáatriði og skipta litlu máli fyrir heildartúlkunina, en mér sýnist þó að doktorsefni hefði mátt draga efnið betur saman, stytta hefði mátt rannsóknarsöguna,

taka aðeins með það sem máli skipti fyrir túlkunina og of mikið er um endurteknir. Það er eins og doktorsefni hafi haft í huga að fylgja miðaldavenju um *amplificatio*, magna upp sama efni í mörgum köflum.

Málfar ÁJ er því miður ekki hnökralaust og þýðingar þær sem hann notar um hugtök eins og *amplificatio* sem 'þenslu' og *brevitas* 'samþjöppun' orka tvímælis. Sérstaklega verður þetta ankannanlegt í samsetningum. Doktorsefni kemst t.d. svo að orði á einum stað: „Meðferð Snorra Sturlusonar á Morkinskinnu bendir til að hann hafi ekki verið þenslumaður í skáldskap“ (84). Þar að auki eru hugtökin *amplificatio* og *brevitas* notuð um stíl í mælskufræði. Því hefði verið eðlilegra að doktorsefni hefði látið sér lynda að tala um *orðmöggnun* þegar átt var við stíl, en *stigmöggnun* þegar efnið var aukið. Reyndar hefði hann mátt athuga hvort eitthvað af þessum kenningum miðaldamanna komi ekki fram í heimildunum sjálfum. Eitt besta dæmið um að íslenskir menn hafi haft kynni af mælskubrögðum af þessu tagi er í Adónías sögu sem líklega er 14. aldar verk. Þar segir í formála að margir menn hafi fært fræðisögur til sinnar tungu og síðan er bætt við „en sumir sett í látínu ok aukit svó út með meiri fjöld orðanna en í fyrstu vóru framið, ok hafa þar margir á sýnt sína málsnilld“ (*EAB* 23:69). *Brevitas* er aftur á móti kölluð *skömm ræða* (*ÍF* 34:336). En nú vík ég mér að gildari málum.

Undirtitill bókar ÁJ er „Konungasagan Morkinskinna“. Ég fæ þó ekki séð að hann reyni nokkurs staðar að skýgreina hvað sé konungasaga. Hann virðist taka það sem sjálfsögðum hlut að konungasaga sé gott og gilt bókmenntalegt hugtak og ekki sé þörf á því að skipa því niður nánar meðal bókmennta miðalda. Nú er það svo að greining norrænna miðaldabókmennta í flokka eða tegundir hefur ekki verið gerð af neinu gagni og þeir fræðimenn sem reynt hafa að greina bókmenntirnar hafa ekki komist langt áleiðis. Þetta gildir þó ekki aðeins um norrænar bókmenntir á miðöldum heldur allar evrópskar bókmenntir frá þeim tíma. Sérstaklega hefur reynst erfitt að greina kennimörk þeirra rita sem miðaldamenn töldu víslega til sagnfræði. Herbert Grundmann, þýskur sagnfræðingur, reyndi þetta og flokkaði þá ritin meira eftir efni en formi og við verk hans hefur meðal annars verið stuðst af þeim sem þetta talar. Ósanngjarnt væri því að ætla doktorsefni að ryðja hér brautina fyrir aðra fræðimenn en mér finnst þó að hann hefði mátt kynna sér betur ýmislegt sem sagnaritarar miðalda hafa látið í ljós; það hefði ugglaustr hjálpað honum til að skilja betur hvað sagnaritari handritsins Morkinskinnu ætlaði sér.

Nafngiftir sagnarita hafa verið talin gefa nokkra vísbindingu um hvað sagnaritarar ætluðust fyrir. Þeir kalla rit sín ýmist *historia*, *chronica*, *chroni-*

con, annales, res gestae eða aðeins *vita*; þá koma fyrir í titlum orð eins og *fundatio, genealogia, catalogus* og *narratio* og síðast en ekki síst eru algeng orðin *liber* og *libellus*. Sum þessara orða eru notuð um íslensk verk, Íslendingabók hefur í handriti titilinn *Libellus Islandorum*. Ari fróði minnst og á verk sem svara til hinna latnesku nafngifta, hann talar um *konunga ævi* og *áttartölu*, og *Noregs konunga tal* er gamalt nafn á Fagurskinnu. *Líf* eða *lífssaga* er gömul þýðing úr latínu, *vita*.

Ekkert þessara orða hrekkur þó eitt og sér til að átta sig á því hvernig menn litu á þau verk sem báru þessi nöfn á miðöldum. Og tilraunir sem menn hafa gert til að ákvarða bókmenntategundir eftir merkingu orða í titli eða fyrirsögn hafa ekki borið árangur og má vísa til hinnar gagnslitlu umræðu sem varð á 7. og 8. áratug síðustu aldar um íslensk orð af þessu tagi.

Afstaða sagnaritaranna sjálfra til eigin starfa er síður en svo ljós í heimildum eða verkunum sjálfum. Þar kemur að vísu fram að þeir vilja skrifa um minnissamlega atburði, eins og Fyrsti málfræðingurinn skýrir skilmerkilega frá í inngangsorðum ritgerðar sinnar. Lýsing sagnaritara á tilgangi sínum er oft brotakennd og óljóst hvort þeir hafi talið alla þá hluti sem þeir settu á skrá til þess eins skrifaða að mönnum bæri að hafa þá í minni og drægju af þeim dæmi.

Ég vil hér í þessu sambandi nefna kunnan sagnaritara enskan, Gervasius frá Kantarabyrgi, sem uppi er um aldamótin 1200. Hann skipti sögulegum verkum niður í tvo flokka, gerði greinarmun á tvenns konar sagnariturum, *historici* og *chronici*. Hvorirtveggi kepptu að sama markmiði, að segja sannleikann, en munurinn á þeim var sá að *historici* leyfðu sér að lýsa atburðunum á listrænan hátt og máttu skemmta áheyrendum og lesendum en *chronici* gerðu nákvæmlega og stuttlega grein fyrir atburðum, ár fyrir ár.

Þó að þessi sundurgreining segi okkur nokkuð til um afstöðu Gervasiusar og varpi ef til vill ljósi á nokkurn part sagnaritunar á latínu um og eftir aldamótin 1200, eru söguleg verk frá þessum tíma margbreytilegri en svo að þeim megi skipa í þessa tvo flokka. Þetta gildir þó sérstaklega um þau rit sem voru skrifuð á þjóðtungum. Vissulega höfðu menn einnig í huga skiptingu mælskufræðinnar eftir sanngildi: *res factae* og *fictae*, eða þrískiptinguna eins og kemur fram hjá Ísidór frá Sevilla: *historia, argumentum* og *fabula*, hin fyrsta grein átti að vera sönn frásögn, sú næsta gat verið sönn en sú þriðja var uppspuni. Gervasius hafði einnig í huga mismunandi stíl og form verka — og þá er komið að því einkenni sem síðari alda bókmenntafræðingar hafa notfært sér og vík ég að því hér á eftir, — en Gervasius hélt því einnig fram að

historia gæti einnig haft að geyma falin sannindi, sagnaritari gæti falið í frásögn sinni spásögn Guðs um óorðna hluti.

Í bók eftir þýska bókmenntafræðinginn Hans Robert Jauß, *Alterität und Modernität*, sem doktorsefni virðist þekkja því að hann vísar til hennar, reyndar þó aðeins í aftanmálsgrein, eru a.m.k. tveir kaflar sem fjalla um bókmenntategundir á miðöldum. Jauß reyndi margsinnis að skipa niður bókmenntum í tegundir á grundvelli þeirra lýsinga sem fundist hafa í heimildunum sjálfum en einnig eftir þeim sess sem þær virtust hafa í samfélagi því sem þær voru sprotnar upp úr. Hann lagði til grundvallar þrískiptinguna *epos*, *roman* og *novelle*, og — eins og augljóst er — getur sú skipting ekki talist tækileg þegar í hlut eiga íslensk sagnarit um konunga. Eigi að síður geta kennimörk hans við greininguna átt við hin íslensku rit. Þau eru fjögur og þeim skipt í undirdeildir; kennimörkin eru: 1) höfundur / texti; 2) *modus dicendi*, frásagnarháttur, eða framburður, svo að notuð séu forníslensk hugtök; 3) bygging eða atburðarás; 4) *modus recipiendi*, viðtökur (Jauß 1977:114–115). Það er einmitt 2., 3. og 4. kennimörkin sem virðast geta orðið að gagni við sundurgreiningu íslenskra sagnarita.

Þegar komið er fram á daga Snorra Sturlusonar er ljóst að þurr skráning staðreynda sem Gervasius kallar *chronica* víkur fyrir margháttaðri túlkun fortíðarinnar. Þeir sem aðhylltust týpólógíska sagnagerð sáu viðburði nútíðar sem endurspeglun fjarlæggra og nálæggra fortíðaratburða. Þetta ýtti undir að sagnaritun, samning sögulegra verka varð fremur *res fictae*, en *res factae*, — og einstök æviatvik nafnkunnra eða óþekktra manna gátu þá fléttast inn í stærri atburðarás — og orðið til eftirdæmis, liður í túlkun stærri viðburða um ævi valdsmanna.

Hvar á svo að skipa niður texta Msk. með sagnaritum miðalda, þeim verkum sem höfum kallað söguleg rit? Það hrekkur skammt að kalla Msk. bara konungasögu. Doktorsefni hefði þurft að ákvarða verkinu betur sess meðal bókmennta samtíðarinnar. Hvernig kemur bygging þess heim við önnur sagnarit um sama efni? Er t.d. *ordo naturalis* eða *artificialis* (eðlileg eða tilbúin röð atburða), — hugtak sem ÁJ gerir reyndar örlitla grein fyrir, — á annan veg háttað í Msk. en í Fagurskinnu (Fgsk.) eða Heimskringlu (Hkr.)? Ekki er að sjá að í Msk. sé *ordo artificialis*. Og ekki er að sjá að öðruvísi sé farið með tímenn en í þriðja hluta Hkr. Er notkun dróttkvæða í Msk. ekki öðruvísi háttað en sagnaritunum Hkr. og Fgsk? Í hverju liggur munurinn?

Ég hefði kosið að doktorsefni hefði athugað þessi atriði betur til að ákvarða hvar staður Msk. væri í íslenskum sagnaheimi. Þá hefði komið betur

í ljós að Msk. getur hvorki kallast *chronica* eins og Ágrip og Íslendingabók — og í annan stað að frásagnarhátturinn er annar en í Hkr. og Fgsk. Með öðrum orðum, afstaða sagnaritarans til efnisins er ekki með sama hætti í þessum ritum. Msk. heyrir til annarri sagnahefð. Það er því einföldun að kalla öll ritin konungasögur. Nákvæmari og fyllri greining bókmenntategundarinnar hefði komið í veg fyrir að doktorsefni slægi fram eftirfarandi fullyrðingum í lok bókar sinnar (271):

Morkinskinna er ekki harmræn eins og Tristramssaga eða sögur Kormáks, Kjartans eða Gunnlaugs. Ástamál eru ekki í öndvegi heldur konungar og skipti þeirra við þegna sína. Hún er meiður af konungasagnahefð. Konungasögurnar eru raunar ekki heildstæð bókmenntagrein. Sumar eru ágripskenndar en aðrar dramatískar og þættar eins og Morkinskinna. Sumar gerast í grárrí forneskju en aðrar eru samtíðarsögur. Hlutur kvæða er misjafn ... Ekki er Danasaga Saxa lík Morkinskinnu að öllu leyti; í henni er sögð forneskjusaga en ekki saga ná-lægrar fortíðar. Þó virðast höfundarnir báðir aðhyllast fagurfræði þenslunnar.

Vegna ólíkrar sagnagerðar hefur samanburður á efni Msk. við önnur sagnarit um konunga takmarkað gildi, þar sem frásagnarhátturinn gefur til kynna að ekki sé stefnt að sama markmiði og það eitt hlýtur að ákvarða hvernig notkun heimildar er háttað. Ólíkar aðferðir og ólík afstaða sagnaritara til efnisins hlýtur því að hafa töluverð áhrif á hvað verk um sama efni taka upp eftir sameiginlegri heimild. Textafræðingar hafa fram að þessu ekki haft þessa einföldu staðreynd í huga.

Verk sitt tileinkar ÁJ Finni Jónssyni (hér eftir FJ). Það er fallega gert og kominn tími til að Finni sé sýndur sómi. Verk hans eru mikil að vöxtum og hafa um nálega aldarskeið reynst prýðileg undirstaða margra rannsókna. Hver getur t.d. verið án útgáfu hans á dróttkvæðum í *Skjaldedigting*, fjórum stórum bindum? Og hver getur verið án útgáfu hans á *Lexicon poeticum* eftir Sveinbjörn Egilsson? FJ var góður lesari handrita og les sjaldan skakkt eftir handriti. Hann heyrir til þeirri kynslóð fræðimanna sem hafði að leiðarljósi aðferðafræði Karls Lachmann við útgáfu texta eftir einu handriti eða fleiri. Sú aðferð byggist á rökhyggju og raunhyggju 19. aldar en FJ var eindreginn fylgismaður þeirra greindarvísinda. Ævistarfi hans er ef til vill best lýst með hans eigin orðum (1936:170):

Eðlisfar mitt er mjer óhætt að segja að sje skynsemi og fullkominn skortur á hugmyndaflugi, og jeg get þess, að aðrir finni mér það til foráttu.

Það var ekki einungis kynslóð FJ sem tileinkaði sér aðferðafræði Lachmanns heldur einnig lærisveinar hans í Kaupmannahöfn, Jón Helgason og Björn Karel Þórólfsson, svo og þeirra sporgöngumenn, þ. á m. Jonna Louis-Jensen.

Því miður hefur texti Msk., GKS 1009 fol, ekki varðveist heill. Í handritið vantar nokkur blöð og hefur FJ, síðasti útgefandi þess, gripið til þess að fylla eyðurnar með texta Flateyjarbókar sem sýnt hefur verið fram á að er skyldur, en ekki færir FJ nægileg rök fyrir því að prenta hann með texta GKS 1009 fol. Útgáfa FJ er traust svo langt sem hún nær. Greinargerð hans fyrir textanum er hins vegar barn síns tíma. Hann rekur t.d. lið fyrir lið í inngangi sínum það sem hann telur vera innskot í textanum; þar á meðal eru nær allar þær frásagnir sem kallaðar hafa verið þættir. Fyrir honum á frásögnin að vera í rök-réttri tímaröð, allt sem rýfur þá röð eða er ekki í beinum tengslum við þá atburðarás er að hans álitni innskot. Rök hans eru oftast þau að frásögnin finnist annars staðar í sögum af konungum, t.d. í Hkr. eða Fgsk. og þar sé hún í röklegu sambengi við undanfarandi frásögn og það sem á eftir kemur og ekki dvalist við efni sem ekki þar á heima að hans skilningi.

ÁJ rekur skilmerkilega rannsóknir textafræðinga allt frá fræðum Gustav Indrebø fram til athugana eftir Jonnu Louis-Jensen. Finna verð ég þó að því að hann virðist gera sér óglögga grein fyrir vinnubrögðum þeirra; ég fæ ekki betur séð en að hann hafi ekki áttað sig á, að annars vegar beinast aðferðir þeirra að textasamanburði, samanburði á óskyldum eða skyldum textum, oft frá ólíkum tímum; slíkur samanburður leiðir oft til þess að svokölluð *rittengsl* koma fram. Hins vegar er svo textarýnin, nákvæm yfirferð allra texta handritanna og útgáfa þeirra þar sem reynt er að finna forrit þeirra með því að rekja saman sameiginleg textaafbrigði, leshætti eða villur sem koma fyrir í nokkrum hlut handritanna eða einu þeirra, en ekki í öðrum. Þessi aðferð hentar vel til að sýna skyldleika handritanna, hún getur dregið fram einn flokk skyldra handrita og sýnt fram á frávik hans gagnvart öðru handriti eða handritaflokki. Þetta var aðferð Lachmanns, rökleg textarýni sem FJ aðhylltist sem og sporgöngumenn hans allt til þessa dags.

Með slíkri rannsóknaraðferð hefur komið í ljós að Msk. er einn angi af textahefð sem upphaflega er til orðin á 13. öld og er enn við bestu heilsu á 15. öld. Texti Huldu, AM 66 fol, frá síðari helmingi 14. aldar og Hrokkinskinnu, GKS 1010 fol, frá öndverðri 15. öld er náskyldur texta Msk., en nokkur frávik

eru þó þar á svo að ekki má telja hann vera nákvæmlega á sama meiði. Sýnt hefur verið fram á að brotin í AM 325 IV β og XI 3 4to eru forrit þess texta sem skotið var inn í Flateyjarbók á 15. öld þegar Þorleifur Björnsson eldri á Reykhólum hafði eignast bókina. Bæði brotin eru talin vera frá síðari helmingi 14. aldar. Niðurstöður rannsókna Jonnu Louis-Jensen eru þær að þessi textahefð kvíslist í tvær greinar, annars vegar er texti Msk., en hins vegar texti brotanna, Flateyjarbókar og texti Huldu og Hrokkinskinnu. Og á grundvelli samburðar þessara tveggja greina verður að gera ráð fyrir að til hafi verið eldri Msk.-texti, stofnrit varðveittrar textahefðar. Það rit er samkvæmt rökum textafræðinnar foreldri, forfaðir eða formóðir allra textanna, en er því miður óþekkt stærð. Og engin leið er til þess nú að ákvarða hvort þetta upphugsaða foreldri er frumrit eða eftirrit þess. Augljóst er þó að að baki textahefð Msk. hefur verið heimild sem aðrir sagnaritarar hafa líka nýtt. Og þess ber að minnast að mjög óvarlegt er að kalla stofnrit textahefðar Msk. Frum-Morkinskinnu eins og ÁJ gerir víða.

Reynt hefur verið að finna með samanburði við texta Ágrips, Fgsk. og Hkr. eða frásagnir þeim skyldar, umfang þeirrar heimildar sem þessi rit hafa stuðst við. En þar er margur vandi á ferðinni. Menn hafa að vísu verið sammála um að Ágrip sé elsti textinn og Fgsk. sé eldri en Msk., og yfirleitt hafa menn talið að hún sé eldri en Hkr. Sannast sagna eru greinileg rittengsl milli þessara frásagna en samband þeirra innbyrðis og aldursröð er síður en svo ljóst og þau viðmið sem fræðimenn hafa haft um samband textanna eru ekki glögg. Er Hkr., eins og við þekkjum hana, t.d. afsprengi textahefðar sem er yngri en Msk.? Og þess ber að gæta, að 3. hluti þess verks sem og 1. hluti þess er oft sér í varðveittum handritum, Ólafs saga helga fylgir þar ekki með eða er í annarri gerð en í uppskriftum Kringlu. Þetta er allt mjög flókið mál innan textafræðinnar og hefur ekki verið enn leyst á viðhlítandi hátt. En rittengsl Msk. við ofangreind rit hafa og ekki sýnt það sem mönnum hefur mest leikið hugur á að vita, hvort umframhlutar Msk., hinir svokölluðu þættir, hafi verið í forriti Msk. eða ekki. Textafræðingar hafa því ekki getað sýnt fram á að þættirnir væru innskot; ályktun FJ og annarra þeirra fræðimanna sem tekið hafa undir rannsóknir hans, að flestir þættirnir væru innskot, byggist á röngum forsendum, — þeir gerðu ráð fyrir að allir textar sagnarita um konunga væru eins að byggingu, strangur rammi krónólógíunnar sagði þeim til hvernig slík saga ætti að vera — og auk þess hugðu þeir að frásögn af því tagi kæmi betur heim við sögulegan veruleik; sagnarit um konunga væru einnar gerðar, líkust Fgsk. og Hkr.

Mér sýnist ÁJ vera vel ljósir þessir veikleikar í rannsóknum textafræðinga en hann gerir sér ekki nógan mat úr þeim. Og skýringin á þáttum Msk. hlýtur að vera sú að markmið söguritarans hafi verið annað, sýn hans á atburði og persónur hafi verið önnur en í Fgsk. og Hkr. Með öðrum orðum, við höfum í höndum annars konar texta en þar.

ÁJ gerir sér að vísu grein fyrir þessu; túlkun hans á bókmenntalegum einkennum Msk. sýnir það. Því vaknar sú spurning hvort ekki hefði verið hyggilegra að bera Msk. betur saman við annars konar sagnagerð. Hann minnst að vísu lauslega á þetta og sýnir að bygging Msk. á sér margt sameiginlegt með Þiðreks sögu af Bern og jafnvel öðrum frásögnum af fornkonungum, en þær sagnir hafa aldrei verið taldar til sama flokks sagnarita og Msk. Ég fæ því ekki betur séð en að hann hafi látið hina gömlu textafræði villa um fyrir sér; einmitt könnun hans á margþáttum vef Msk. og tengslum hans við byggingu miðaldaverka, einkum rómönsunnar, hið svokallaða *interlace*, eða knipplun frásagnarinnar, sýnir að hann er að fást við texta sem ekki er unnt að fella undir ok rökfræði og raunhyggju 19. og 20. aldar.

Textafræði 19. og 20. aldar á reyndar helst samleið með þeirri bókmenntagreiningu sem kallast *nýrýni*. Fyrri textafræðingar, sporgöngumenn Lachmanns og Bédiers, höfðu því miður oftast ekki fyrir því að líta út fyrir textann, þeir gættu þess ekki að fyrir utan hann er samfélag áheyranda og lesenda sem ekki aðhylltist sömu hugmyndafræði. Sagnarit um konunga eru *síbreytilegur texti*, svo að notað sé hugtak nýju textafræðinnar, og miklu skiptir að sýna fram á hvort þau hafi verið samin fyrir Íslendinga eða Norðmenn.

Nú er það fjarri mér að hafna með öllu greindarvísindum gömlu textafræðinnar en mér virðist að rannsókn doktorsefnis beri glögglega með sér að bókmenntaleg greining sem reist er á kenningum miðaldamanna sjálfrá sé vænlegri til ritskýringar en gamla textafræðin. Hér við bætist að afstaða miðaldamanna til höfundar eða höfundarverks er með nokkrum öðrum hætti en nú á dögum. Ég er sammála doktorsefni um að einn sé höfundur að Msk. og vísa til þess sem 13. aldar munkurinn Bonaventura sagði um bókagerð í riti um sentensúr. Um þetta ræðir enski fræðimaðurinn Alistair Minnis í bók sem fjallar um höfundarstarf á miðöldum (1988:94). Doktorsefni nefnir þetta verk í ritaskrá en ég fæ ekki séð hann hafi notað það í rannsóknum sínum. Bonaventura greinir svo frá ritstörfum:

... bók er sett saman með fernum hætti. Sá sem skrifar efni annarra, bætir engu við eða breytir, er eingöngu skrifari, *scriptor*. Sá sem skrifar efni annarra, bætir við en engu frá eigin brjósti, verður að kallast

safnandi, *compiler*. Sá sem bæði skrifar efni annarra manna og eigið efni í viðbót og aðalefnið er eftir aðra menn en eigið efni er til að skýra verður að kallast ritstjóri, *commentator*, en ekki höfundur, *auctor*. Sá sem skrifar bæði eigin efni og annarra en eigið efni er aðalefnið og annarra efni er bætt við í því skyni að staðfesta eigið efni, verður að kallast höfundur, *auctor* (sbr. Sverrir Tómasson 2002:204).

Af þessu má sjá að menn á 13. öld gerðu sér grein fyrir hlutverki bókagerðarmanna, hvort sem var við skriftir, ritstjórn, endur- eða frumsamningu. Og samkvæmt skýrgreiningu Bonaventura verður að kalla þann sem setti saman Msk. *auctor*. Yfir þetta hugtak eigum við ekki annað orð en höfundur.

Augljóst er af Msk., handritinu, að það er ekki frumrit þess sem samdi. Það gæti þó verið seinni útgáfa sama höfundar. Fyrri útgáfan, eða næsta forrit gæti verið um 20–30 árum eldra. Doktorsefni virðist fyrst velkjast nokkuð í vafa um hvað ritið er gamalt, því að hann segir (45):

Vitaskuld er hægt að fjalla um Morkinskinnu án þess að hafa skoðun á tilurð textans og aldri. Sá sem fjallar um hana sem heilsteypt höfundarverk gerir þó ráð fyrir öðru hvoru: að Morkinskinna hafi verið til nokkurn veginn eins og hún er nú árið 1220, eða að til hafi verið Frum-Morkinskinna sem hafi verið gjörólík hinni varðveittu: Þá er réttara að líta svo á að Morkinskinna í núverandi mynd sé að hluta höfundarverk þess (eða þeirra) sem skaut inn þáttum og öðru efni milli 1220 og 1280 og megi jafnvel teljast verk frá síðari hluta 13. aldar. Sá sem vill leggja mikið til málanna um Morkinskinnu verður að gera grein fyrir því hvoru sjónarmiðinu er fylgt. Til þess þarf að veða og meta þær forsendur sem umræðan um uppruna Morkinskinnu hefur byggst á.

Af þessum orðum er sýnilegt að doktorsefni veit að ritunartíma Msk. mætti skorða niður á tvönnan hátt. Hann rekur síðan nokkrar skoðanir fræðimanna um innskot og klykkir síðan út (54):

Flest bendir til þess að Frum-Morkinskinna hafi verið til um 1220 og hafi verið heimild Fagurskinnu og Heimskringlu. Málfar hennar er fornlegt og þegar við bætast tengslin við Fagurskinnu og Heimskringlu má teljast býsna líklegt að Morkinskinna sé orðin til um 1220. Engin ástæða er því til að kalla hana verk frá síðari hluta 13. aldar eins og

gert er í nýlegu yfirlitsriti. Engar órækar vísbendingar eru um að efni hafi verið skotið inn í Frum-Morkinskinnu. Fræðimenn gengu lengi út frá því sem vísu en voru ósammála um flest hin smærri atriði. Þrátt fyrir nokkra umræðu hefur hvorki gengið né rekið við að greina „stofn“ Morkinskinnu frá „íaukum“. Hægt og hljótt hafa fræðimenn horfið af þeirri braut án þess að taka málið til nógu gagnrýninnar endurskoðunar ... Að svo komnu máli tel ég sanni næst að texti GKS 1009 fol. sé góður fulltrúi fyrir þá Morkinskinnu sem var til orðin nálægt 1220. Þar af leiðandi er sá texti hér lagður til grundvallar en Flateyjarbók þar sem honum sleppir. Öðrum Morkinskinnutexta er ekki til að dreifa.

Við þessi orð er margt að athuga. Í fyrsta lagi verður að hafa í huga að óvíst er að sá texti sem við köllum Hkr. sé yngri en Msk. Í öðru lagi er naumast rétt að gera texta Flateyjarbókar jafngildan textanum í GKS 1009 fol, enda þótt FJ gerir það. (Ég hefði og kosið að ÁJ hefði auðkennt klausur þær sem hann tekur upp úr Flateyjarbók.) Mér hefði og fundist eðlilegra, enda málið skylt, þar sem vísað er til minna ummæla í *Íslenskri bókmenntasögu* 1.b. (1992) að getið væri í meginmáli um þann sem skrifaði og heimildarinnar getið undir hans nafni í ritaskrá. Slíkt verður að kallast sjálfsögð kurteisi. Verra er að fyrir þessum skoðunum ÁJ um ritunartíma Msk. eru ekki nægileg rök: textafræðin gerir ráð fyrir forriti en getur ekki skorið úr um hvort þættirnir séu innskot eða ekki; það forrit hefur verið rakið aftur til tímans 1220, þegar Fgsk. hefur verið til rituð og hefur verið einhvers konar heimild allmargra sagna þar sem þættir koma ekki fyrir. Engin leið er nú að vita hvernig það forrit hefur verið og engan veginn er víst að handritið Msk. sé réttur afkomandi þess. Rannsóknir doktorsefnis sjálfs á inntaki, byggingu og persónusköpun verksins benda enda til þeirra tíma þegar hirð og hirðmennska Íslendinga kemst í tísku. Forrit Msk. gæti því í fyrsta lagi verið frá því um 1240 eða frá þeim tíma þegar Íslendingar fara að kalla konung Noregsveldis sinn höfðingja. Bæði frá bókmenntalegu og textafræðilegu sjónarmiði eru því fullgild rök fyrir að telja Msk. skrifaða um miðbik 13. aldar eða á síðari helm-ingi hennar. Gæta verður þess og að að henni hefur líklega verið einn verkaupi, sem uppi hefur verið á þeim tíma. Og frásögnin á að skírskota til skilnings þess manns. Verkið hefur verið gert fyrir hugsunaraugu hans.

Nú eru ekki mörg tækileg vitni um lestrarefni Norðmanna og Íslendinga á miðöldum. Nokkrar vísbendingar má þó fá af varðveittum handritum, efni

þeirra og hvernig því var niðurskipað, og svo hvar handritin voru varðveitt. Á það hefur verið bent að einungis tvö handrit séu nú til sem hafi að geyma Hkr. alla eins og við þekkjum hana. Þetta eru handritin Kringla og AM 39 fol. Bæði handritin eru skert og Kringla er, fyrir utan eitt blað, aðeins til í eftirritum. Um Kringlu er það vitað að hún er komin til Noregs á öndverðri 16. öld en var skrifuð á þeirri 13. af íslenskum manni. Það verður því ekki fullyrt að þessi tvö handrit hafi einvörðungu verið ætluð Íslendingum, en þau handrit sem að meginhluta heyra til sömu textahefð, Fríssbók, AM 45 fol, Eirspennill, AM 47 fol, og Jöfraskinna, sem til var skert á 17. öld, voru öll að því er ætla má gerð fyrir norskan markað og voru í Noregi á miðöldum. Það er athyglisvert við þessar skinnbækur, bæði þær sem varðveist hafa í upphaflegri mynd og uppskriftirnar, að þær hafa aðeins að geyma hluta af þeim texta sem við nefnum Hkr. Saman við þessa texta er svo stundum spyrst Sverris sögu og Hákonar sögu Hákonarsonar. Ef litið er til textahefðar Msk., þá er ljóst að enginn af þeim textum hefur verið í Noregi á miðöldum; Msk. fer ekki úr landi fyrir en á 17. öld, Hulda og Hrokkinskinna ekki heldur og hið sama gildir um Flateyjarbók. Þó að vitnisburðirnir séu ekki margir, og gera megí ráð fyrir að einhver handrit hafi glatast bæði hér og í Noregi, þá virðist mega álykta af þessu að textahefð Msk. hafi verið íslensk; *textarnir hafa verið ætlaðir Íslendingum.*

Þetta styðja og hinir svokölluðu þættir. Upphaf margra þeirra vísar beint til íslenskra manna, þeir spretta fram í frásögninni án nákvæmrar ættfærslu eða kynningar. Það er eins og gert sé ráð fyrir að allir áheyrendur eða lesendur kannist við þá:

Porvarðr hét maðr krákunef, vestfirzkr maðr at kyni, auðigr maðr ok drengr góðr (*Morkinskinna:201*).

Eitt sumar kom skip af Íslandi ok var þar á Sneglu-Halli. Hann var norðlenzkr at ætt. Honum var svá farit at hann var skáld ok forylfðiz heldr fás í orðum sínum (*Morkinskinna:234*).

Maðr hét Auðun, vestfirzkr at kyni ok félítill. Hann fór utan vestr þar í fjórðum með umbráði Þorsteins búanda góðs ok Þóris stýrimanns er þar hafði þegið vist of vetrinn með Þorsteini (*Morkinskinna:180*).

Allir þættir sem um Íslendinga fjalla byrja á þennan veg umbúðalaust, eiginlega *in medias res*. Tengingar þeirra eru stundum mjög lausar við undan-

og eftirfarandi efni. Það gefur auga leið að varla hefði sagnaritarinn leyft sér að byrja á þennan veg, leyft sér að kalla til sögunnar menn, nema því aðeins þeir væru öllum kunnir sem áttu að hlýða, — og varla getur þá verið um Norðmenn að ræða.

Sneglu-Halla þáttur er meðal kunnustu frásagna Msk. Hann er einnig varðveittur í Flateyjarbók og má þar merkja áhrif frá frönskum *fabliaux*, fábyljum. Í þættinum af Halla er nefndur til sögunnar Þjóðólfur Arnórsson og frá því sagt að Haraldur harðráði og skáldið komu þar að er járnsmiður og skinnari voru við iðju sína. Haraldur segir þá við Þjóðólf:

„Yrk nú Þjóðólfr of deild.“ Hann mælti: „Óskylt er þat, herra.“ „Gør sem ek mæli“, segir konungr, „ok er nøkkverju meiri vandinn á en þú ætlar. Þú skalt göra af þeim nøkkvað aðra menn en þeir eru. Lát annan vera Geirrøð jötun en annan Þór.“ Hann kvað:

Varp úr þrætu þorpi
 Þórr smiðbelgja stórra
 hvápteldingum höldnum
 hafra kjöts at jötni.
 Hljóðgreipum tók húða
 hrökkviskafis ór afli
 glaðr við galdra smiðju
 Geirrøðr síu þeiri (*Morkinskinna*:235).

Þessi frásögn hefur jafnan þótt vera ágætt vitni um kunnáttu manna á goðsögum fyrr og síðar og engum blandast hugur um að amstri verkmanna er lýst á gamansaman hátt. Ég sé þó ekki betur en að einnig sé gert gys að skáldskaparfræðunum sjálfum, frásögn Snorra hvernig skuli kenna þjóðhöfðingja, háðið er þá með líkum hætti og þegar Sturla Þórðarson skopast að kveðskap föðurbróður síns um hinn harðmúlaða Skúla. Þjóðólfur Arnórsson er að vísu skáld sem uppi er á 11. öld, en þess ber að gæta að þessar vísur eru einvörðungu varðveittar innan textahefðar Msk. — og virðast allnokkuð frábrugðnar öðrum kveðskap Þjóðólfs.

Árið 1968 birtist grein í norsku héraðsriti eftir Nils Hallan um Snorra fólgsnarjarl. Hún var síðan þýdd í Skírni 1972. ÁJ vitnar í hvoruga greinina. Hallan tók þar upp gamla kenningu Guðbrands Vigfússonar um fræga klausu í Íslendinga sögu Sturlu um ártíð Snorra fólgsnarjarls. Hann taldi að hún benti

til þess að hann hefði fengið eyjuna Fólksn (nú Fosen) að léni um leið og hann þáði jarlstignina. Aðrir fræðimenn en Guðbrandur höfðu talið að með orðinu *fólgsn* væri átt við að lends manns tign Snorra hefði átt að fara leynt, enda væri orðið skylt orðinu *fylgsni*. Nils Hallan tengdi þessa frásögn við Hreiðars þátt heimska þar sem segir svo frá viðskiptum Magnús góða og Hreiðars í lok þáttarins. Magnús segir við Hreiðar:

„Hér er hólmr einn fyrir Nóregi, sá er ek vil þér gefa. Hann er með góðum grøsum ok er þat gott land þó at eigi sé mikit.“ Hreiðarr mælti: „Þar skal eg samtengja með Nóreg og Ísland“ (*Morkinskinna*:136).

Fyrir nokkrum árum endurvakti Hermann Pálsson þessa kenningu og færði enn frekari líkur að því að með þessari frásögn væri sneitt að viðskiptum Snorra við þá Hákon gamla og Skúla jarl. Síðari utanför Snorra Sturlusonar var 1237–1239.

Þessar tvær frásagnir veга kannski ekki þungt á vogarskál þeirra sem aðeins hugsa um sannleg dæmi, jafnvel áþreifanleg dæmi, þegar meta skal ritunartíma verks, en þær eru, að minni hyggju, ásamt öðru efni sterk vís-bending um að Msk. geti naumast verið skrifuð fyrr en Snorri er kominn heim í Reykholt úr síðari Noregsför sinni. Hér við bætast önnur atriði. Doktorsefni telur að Tristrams saga hafi verið þýdd 1226 og vísar þar til greinar sem ég skrifaði fyrir 25 árum og gætu ófróðir haldið af tilvísun hans að ég hefði stutt þar umrædda tímasetningu. En þeir sem gaumgæfilega hafa lesið þessa grein geta séð, að það er síður en svo að ég haldi því fram: ártalið 1226 er einstætt, það kemur aðeins fyrir í fortitli handrits af Tristrams sögu frá 17. öld. Ártöl koma annars ekki fyrir í titlum (for- og baktitlum) eða fyrirsögnum í handritum íslenskra bókmennta á miðöldum, en eru algeng á 17. öld. Ég bar þó ekki brigður á að Tristrams sögu hefði fyrst verið snúið á ríkisstjórnarárum Hákonar gamla, en taldi líklegast að það hefði varla verið fyrr en um miðja öldina þegar Hákon gamli settist loks á friðarstól og hafði um sig borðfasta hirð, en einmitt á þeim tíma taka norrænir menn að þýða riddarabókmenntir m.a. að frumkvæði Hákonar unga, sonar Hákonar gamla. Msk. sýnir og ákveðin tengsl við hæverska siði sem fara að tíðkast um og eftir miðja 13. öld. Hér ber því allt að sama brunni: textatengsl (*intertextuality*), skírskotun til siðvenja sem og textafræðileg rök benda öll til þess að Msk. sé sett saman um og eftir miðja 13. öld, á þeim tíma þegar utanfarir íslenskra sveitadregja á fund Noregskonunga eru hvað tíðastar. Ég sé því ekki betur en tímasetning ÁJ

á ritunartíma Msk. standist ekki, — hans eigin rannsóknir á bókmennta-einkennum, einkum þó þekkingu sagnaritarans á formgerð staðfesta þetta.

Rannsóknir ÁJ á Msk. eru brautryðjendaverk. Hann hefur tekist á við erfitt verkefni sem hann hefur yfirleitt leyst með mikilli þrýði. Hringsól eins andmælanda í kringum ágreiningsmál breyta því ekki að hér er á ferðinni verk sem veldur því að skrifa þarf nokkurn hlut íslenskrar bókmenntasögu á nýjaleik. Það er því full ástæða til að óska honum til hamingju með árangurinn og árna honum velfarnaðar á fræðimannsbraut.

TILVÍSANIR

- EAB: Late Medieval Icelandic Romances. *Editiones Arnamagnæne* B 23. Útg. Agnete Loth. København, 1963.
- Finnur Jónsson. 1936. *Ævisaga Finns Jónssonar*. Hið íslenska fræðafjelag, Kaupmannahöfn.
- Hallan, Nils. 1972. Snorri fólgsnarjarl. *Skírnir* 146:159–176.
- Hermann Pálsson. 1992. Hirðskáld í spéspegli. *Skáldskaparmál* 2:148–169.
- ÍF XXXIV: Orkneyinga saga. Útg. Finnbogi Guðmundsson. *Íslensk fornrit* XXXIV. Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík, 1965.
- Jauß, Hans Robert. 1977. *Alterität und Modernität der mittelalterlichen Literatur*. Wilhelm Fink Verlag, München.
- Louis-Jensen, Jonna. 1969. Den yngre del af Flateyjarbók. *Afmælisrit Jóns Helgasonar*: 235–250. Heimskringla, Reykjavík.
- Louis-Jensen, Jonna. 1977. Kongesagastudier. *Bibliotheca Arnamagnæana* 23. C.R. Reitzel, København.
- Minnis, A. J. 1988. *Medieval Theory of Authorship*. Scholastic Attitudes in the Later Middle Ages. Scholar Press, London.
- Morkinskinna*. Útg. Finnur Jónsson. København, 1932.
- Sverrir Tómasson. 2002. Er nýja textafræðin ný? Þankar um gamla fræðigrein. *Gripla* 13:199–216.
- Den tredje og fjærde grammatiske afhandling i Snorres Edda*. Útg. Björn Magnússon Ólsen. København, 1881.

Sverrir Tómasson
 Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi
 Árnagarði við Suðurgötu
 101 Reykjavík
 sverrirt@hi.is